
HOTARELE ȘI DOMENIUL ORAȘULUI TIMIȘOARA ÎN 1539

*Adrian Magina**

Cuvinte cheie: Timișoara, domeniu orășenesc, hotărnicie.

Key words: Timișoara, urban area, boundaries.

În 25 aprilie 1539, la cererea locuitorilor din Timișoara, regele Ioan Zapolya dispune să fie retrasate hotarele mai multor posesiuni și părți de posesiuni aparținând orașului de pe Bega, și anume: *Maysa*, *Cyra*, *Kys Gyarmat*, *Berlö*, *Nemethi*, Ghiroda și *Csoka*. Hotărârea respectivă a fost pusă în practică pentru că în 4 iunie același an, era emis un nou act prin care se confirma realizarea hotărniciei între oraș și satul *Nemethi*¹. Cel de al doilea document este singurul identificat până în prezent care dovedește că hotărârea regală a fost pusă în practică. Nu este exclus ca acte identice să fi existat în cazul tuturor celorlalte sate amintite dar ele probabil nu s-au păstrat sau rămân încă nedepistate în arhive. Cel puțin hotărârea regală din 25 aprilie a fost cunoscută de istoriografia maghiară mai veche, informația fiind uzitată de către Felix Milleker în geografia istorică a Ungariei de sud².

Cele două documente amintite mai sus pun în lumină aspecte mai puțin cunoscute referitoare la teritoriul adiacent celui mai mare centru urban al Banatului medieval. Informațiile privind Timișoara, anterior cuceririi otomane (1552), sunt cu atât mai importante, cu cât ele sunt foarte rare în condițiile distrugerilor prin care au trecut vechile arhive bănățene. Lipsesc

* Muzeul Banatului Montan Reșița, Bd. Republicii, nr. 10, e-mail: adimagina@gmail.com.

¹ Vezi anexele.

² Informațiile din actul regelui Ioan Zapolya au fost puse în circulație în *Emlékkönyv, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1874. máj. 20. Temesvárott tartott harmadik ünnepélyes évi közgyűlésének emlékére* (ed. Janky Károly), Timișoara, 1874, 34, 37 și preluate apoi de către Milleker Bódog, *Délmagyarország középkori földrajza*, Timișoara, 1915, p. 151, 265.

încă monografii sau studii temeinice asupra orașelor medievale bănățene astfel că ne mulțumim cu evidențierea oricărui aspect ce poate fi dezvăluit.

Toate localitățile menționate în cele două documente fac parte din pertinențele Timișoarei, fiind aflate în imediata vecinătate a orașului. Istoriografia bănățeană a operat cu o serie de date care au evidențiat existența unui singur domeniu – acela al cetății Timișoara. Din analiza primului act, cel din 25 aprilie 1539, reiese însă destul de clar că se face referire la posesiunile centrului urban și nu ale cetății: *circumspectorum hospitum et incolarum civitatis nostrae Temesvariensis quomodo possessiones portionesque possessionariae ipsorum.....* Din câte știm, pare a fi singura mențiune a domeniului orașenesc al centrului bănățean, toate celelalte repere documentare cunoscute referindu-se la domeniul *cetății* Timișoara, atent investigat de către Costin Feneșan. Acest din urmă domeniu este destul de bine cunoscut pentru secolul al XVI-lea, dintr-o suplică a comitelui de Timiș, Ștefan Lossonczy, adresată autorităților habsburgice în 1552³. În acel document apar 10 localități care făceau parte din *pertinentiae arcis Themesiensis*, dintre care doar una o regăsim și în actul din 1539. Diferența de termeni în documentele de la 1539 (*civitatis Temesvariensis*) și 1552 (*arcis Themesiesis*) este evidentă, descriind două realități diferite.

Am pornit deci, de la premiza că există două domenii, *al orașului* și *al cetății*, care, deși sunt diferite, se întretaie și uneori se suprapun. Voi încerca să le analizez pe rând urmărind evoluția lor și modul de dispunere în teritoriu. În primul rând domeniul cetății, cel mai vechi, care la 1552 era de dimensiuni extrem de reduse pentru un centru de importanța Timișoarei. La acel moment însă nu pertinențele cetății o susțineau, ci contribuția comitatelor vecine supuse autorității comitelui de Timiș, în calitatea sa de căpitan general al părților inferioare ale regatului. Posesiunile castrului regal apar menționate pentru prima dată în documente încă din veacul al XIII-lea. De la primele mențiuni până la cucerirea otomană domeniul cetății a cunoscut diverse modificări, multe din posesiuni fiind scoase de sub autoritatea cetății și donate de către regii maghiari unor slujitori fideli⁴. De multe ori aceste pertinențe sunt menționate vag, la modul general, fără indicarea așezărilor sau limitelor geografice, așa

³ Costin Feneșan, *Domeniul cetății Timișoara până la 1552*, în *RI*, nr. 7-8, 1997, p. 517-532. Memoriul lui Lossonczy la p. 528-530.

⁴ *Ibidem*, p. 517-519.

cum se întâmplă de exemplu în 1437 când apar sub forma: *confiniis castrī nostri Themesiensis*⁵. O parte a domeniului castrului se afla în comitatul Cenad⁶, cum este și cazul localității *Szentelt*. Acest târg, situat pe domeniul regal, era sediul unui scaun al cumanilor din Banat, așa cum reiese dintr-un act din 1429⁷. În anul 1460, *possessionem nostram Zenthewlth in comitatu Chanadiensis existentem et ad castrum nostrum Themeswar pertinentem*, era scoasă din domeniul cetății și donată membrilor familiei Dóczy⁸. Fie în anul respectiv a fost donată doar o parte din această localitate, fie cândva spre finalul secolului al XV-lea *Szentelt*-ul a revenit la domeniul Timișoarei, pentru că în 1552 cetatea mai deținea un sfert din totalul posesiunii⁹. Alături de așezările din comitatul Cenad, cetății Timișoara i-au mai aparținut sate și părți de sate din comitatul Timiș, în bună parte pierdute în veacul al XV-lea. Este vorba de *Ewke*, localitate dispărută de lângă Giarmata, care în 1401 era donată familiei nobiliare Bakai¹⁰ pentru ca în 1437 să intre în posesia lui Nicolae și a lui Ioan fii răposatului Nicolae fiul voievodului de *Kys Gyarmat*¹¹ și de satele *Viman* și *Sep* menționate în 1405. Pierderile constante din domeniul cetății au culminat în 1455 când Timișoara, împreună cu toate bunurile care țineau de ea, au intrat prin zălogire, pentru 20.000 de florini, în mâinile lui Ioan de Hunedoara¹².

Revenit în posesia regalității, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, domeniul cetății s-a micșorat din nou. În anul 1473 regele Matia Corvin

⁵ Magyar Országos Levéltár (MOL), Diplomátikai levéltár (Dl.) 61520. O situație similară și într-un act din 1455 unde este amintită la fel de vag componența acestui domeniu: *universis castellis, civitatibus, opidis, villis*- C. Feneșan, *op. cit.*, p. 522.

⁶ În 1319, în timp ce rezida în orașul de pe Bega, regele Carol Robert dă: *quasdam possessiones nostras castrenses Halaz, Rasaan et Temerken nuncupatas cum stagnis Mortua et Patakon vocatis...*, magistrului Lampert, judele curții. Nu este foarte sigur despre ce castru este vorba, dar mai degrabă documentul regal se referă la cetatea Cenadului decât la cea a Timișoarei - Dl. 91197.

⁷ Ortway Tivadar (ed.), Pesty Frigyes, *Oklevelek Temesmegye és Temesvárváros történetéhez, (Temes)*, vol. I, Bratislava, 1896, p. 625: *oppido Zenthhelth inter Comanos eiusdem sedis Zenthelth....*

⁸ Magyar Tudományos Akademia Könyvtára, (MTAK), Kézirattár, Pesty Frigyes gyűjtemény.

⁹ C. Feneșan, *op. cit.*, p. 525

¹⁰ *Ibidem*, p. 520.

¹¹ Dl. 13119.

¹² C. Feneșan, *op. cit.*, p. 520-522. Situație confirmată un an mai târziu de către același rege Ladislau – Dl. 24764. Acest din urmă act a fost editat de către Teleki József, *Hunyadiak kora Magyarországon*, vol. X, Pesta, 1853, p. 497-498.

dona lui Mihail Chaak prediul *Ohath* cu pertinențele sale afară de cele care țineau de castrul Timișoarei (*cum suis predictis pertinenciis ad castra nostra Themeswariense vel Hwnyad non pertinuerit...*)¹³. Zece ani mai târziu, în 1483, alte două pertinențe, *possessionem Maysa vocatam ac predium Paznad sub dicione et territorio castris nostri Themeswariensis habitam et existens, simul cum cunctis eiusdem utilitatibus et pertinentiis* erau donate de către același rege, nobilului sârb Miloš Belmošević pentru fidelitatea sa demonstrată în luptele cu turcii¹⁴. În 1496 regele Vladislav reconfirma cele două posesiuni în stăpânirea lui Belmošević și a fiilor săi, prin intermediul unui act de *nova donatio*¹⁵. În linii mari, evoluția domeniului cetății Timișoara, a însemnat o micșorare continuă a unor pertinențe și așa destul de reduse numeric. Comparativ, alte cetăți din Banat sau din proximitatea acestui teritoriu, au deținut domenii alcătuite din câteva zeci de sate care aveau obligația să contribuie la susținerea și întreținerea respectivelor cetăți. Astfel, cetatea Șoimoș a avut un domeniu uriaș care în 1440 cuprindea 71 de posesiuni¹⁶, pentru ca la începutul secolului al XVI-lea să aibă 117 de sate și părți de sate. De Șiria au ținut în 1525 nu mai puțin de 121 de târguri și sate¹⁷, în vreme ce fortificația de la Jdioara avea în 1444 un număr de 49 de posesiuni¹⁸ iar castelul *Chery* deținea în 1459 – 51 de sate, 7 predii și două mori¹⁹.

Pe de altă parte, domeniul orașului Timișoara rămâne pe parcursul evului mediu o mare necunoscută. Nu știm nimic despre modul cum a fost constituit sau despre întinderea sa până în prima jumătate a veacului al XVI-lea. O informație lacunară din 1504 vorbește despre atribuirea decimelor cetățenilor timișoreni, *in promotorio Sarad*, către episcopia catolică de Cenad²⁰, posibilă indicație a unei posesiuni rurale a orașului. Actele de hotărnicie din 1539 dezvăluie numele satelor componente fără alte detalii care să ne permită observații asupra modului cum s-a coagulat acest domeniu. În general cam

¹³ *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez (Csáky oklevéltár)*, vol. I/1 (1229-1499), Budapesta, 1919, p. 450-451.

¹⁴ Dl. 26646; C. Feneșan, *op. cit.*, p. 523.

¹⁵ Dl. 26655: *possessiones suas Maysa et Paznad in Themesiensi ...memorato Mylws Belmosewych et per eum Wok et Marko filiis suis*.

¹⁶ Dl. 13597.

¹⁷ C. Feneșan, *op. cit.*, p. 526.

¹⁸ Dl. 59745.

¹⁹ Dl. 15352.

²⁰ *Csáky oklevéltár*, vol. I/2 (1500-1818), Budapesta, 1919, p. 513.

toate marile orașe au avut pertinente pe care le-au gospodărit în nume propriu. Prin analogia cu situația altor centre urbane putem, eventual, creiona anumite aspecte ale domeniului orășenesc al Timișoarei. Cazul Clujului medieval este grăitor în acest sens. Centru urban de pe valea Someșului și-a constituit domeniul în special în urma donațiilor regale. Satele aparținătoare se aflau în imediata vecinătate, fiind administrate de oraș fără intervenția dregătorilor comitatensi sau regali²¹.

Din păcate nu avem la dispoziție decât date sumare despre situația orașelor bănățene în calitatea lor de deținători ai unor posesiuni. În cazul orașului de pe Bega, doar urmărind evoluția fiecărei localități din cele șapte menționate, putem surprinde anumite aspecte legate de situația domeniului urban.

Primul sat menționat ca parte a pertinențelor Timișoarei este *Maysa*, localitate dispărută, situată între oraș și Săcălaz, la nord de Utvin, care marca limita vestică a posesiunilor orășenești. Încă din 1405 este pomenit un anume Nicolae de *Maysa*, ce ocupa funcția de vicecomite de Arad²², pentru ca în 1418 să fie menționat un Andrei de *Maysa*²³. Știm cu certitudine că satul sau o parte a sa, a făcut parte din domeniul cetății Timișoarei, de unde a fost scos și donat în 1483 unui nobil sârb. În 1520 cu ocazia unei reconfirmări a posesiilor deținute de nobilul Valentin Bolyka de *Nemethi*, este amintit și *Wlad Wajwoda de Maysa*²⁴. Faptul că în 1539 îl găsim printre pertinentele orașului nu explică și prin ce modalitate a ajuns această localitate în stăpânirea centrului urban, *Maysa* fiind una dintre cele două localități în care domeniul cetății se întretaie cu al orașului. Nu este deloc anormal ca o fostă pertinentă a castrului să fi ajuns în stăpânirea orașului²⁵. Desigur, se poate ca orășenii să fi deținut o parte din această moșie anterior donației amintite, dar mult mai probabilă pare achiziționarea satului de la proprietarii de drept, nobili

²¹ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. II, București, 1968, p. 689-692.

²² *Zsigmondkori oklevéltár*, vol. II/1 (1400-1406), (ed. Mályusz Elemér), Budapesta, 1958, nr. 3877. (*ZsO*). Același era menționat drept vicecomite și în 1406- *ZsO*, II/1, nr. 5156.

²³ *Temes*, p. 548.

²⁴ Bárány Ágoston, *Temesvármegye emléke*, Nagy Becskerek, 1848, p. 39.

²⁵ D. Prodan, *op. cit.*, p. 620-625 amintește de cazuri asemănătoare în relația orașului Brașov cu cetatea regală a Branului, cea din urmă pierzând localități în favoarea centrului urban, pentru ca în cele din urmă, inclusiv fortificația, să ajungă cu totul în stăpânirea orășenilor.

sârbi mai sus menționați, cândva în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Neîncluderea sa printre cele zece localități menționate la 1552, conduce spre concluzia că în acel moment cetatea nu se mai număra printre proprietarii respectivei posesiuni.

Cea de-a doua așezare în ordinea mențiunii documentare din 1539 este *Cyra*. Situată la limita de nord a teritoriului deținut de către timișoreni, localitatea apare în documente încă din 1391, când este pomenit Cosmas de *Cyra* ca *homo regius*²⁶. Alte personaje originare din sat mai sunt amintite pe parcursul secolului al XV-lea, spre exemplu în 1463²⁷ sau 1470²⁸. Posesiunea a continuat să existe până în prima jumătate a veacului al XVIII-lea, fiind consemnată pe harta Banatului din 1725²⁹. La fel ca și în cazul localității anterioare nu avem nici un fel de informație despre modul sau perioada când a intrat în posesia orașului. Nu este exclus ca acest fapt, la fel ca și pentru *Maysa*, să se fi petrecut spre sfârșitul secolului al XV-lea sau începutul celui următor. În orice caz, din informațiile pe care le deținem până în prezent, se pare că localitatea nu a făcut parte vreodată din domeniul cetății, lipsind de altfel din rândul satelor pomenite în scrisoarea comitelui de Timiș din 1552.

O altă localitate a domeniului a fost *Kys Gyarmat*, în prezent dispărută, localizată la nord-est de Timișoara în apropiere de Giarmata. În 1410 Sigismund de Luxemburg donează *possessionis nostre regalis Kysgyarmath* lui Nicolae, fiul răposatului voievod de *Vaydafalva*³⁰. Urmașii voievodului, cunoscuți drept *Vajdafi*, s-au numărat în secolul al XV-lea printre familiile de seamă ale comitatului Timiș. În 1437 primesc posesiunea *Ewke* iar în 1451 Ioan fiul voievodului de *Kys Gyarmat* ocupa demnitatea de vicecomite de Timiș³¹. La începutul secolului al XVI-lea, în anul 1505, Ioan Ugrai era

²⁶ *Temes*, p. 199.

²⁷ Benedict de *Cyra* era menționat drept comite al orașului Sănandrei: *Johanni de Themeskez alteri Johanni de Waryas et Benedicto de Cyra comitibus o(p)pidi nostri Zenthandras* - Dl. 15847, editat în *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, volumul VI, (1458-1473), (ed. Gustav Gündisch, Hertha Gündisch, Konrad G. Gündisch, Gernot Nussbächer), București, 1981, p. 157; Tot Benedict de *Cyra* mai apare în alte două acte din același an: Dl. 15846; Dl. 15862.

²⁸ Este vorba de un al om al regelui Elie de *Chyra* prezent la o punere în stăpânire din acel an - MTAK, Kézirattár, Pesty Frigyes gyűjtemény.

²⁹ Milleker B., *op. cit.*, p. 176.

³⁰ *Temes*, p. 421-426.

³¹ Dl. 85877.

pus în stăpânirea mai multor părți de posesiuni din diverse sate printre care *Ewke* și *Kys Gyarmat*, iar printre martori este enumerat și Ladislau *Waydaffy* de *Gyarmat*³². Familia a continuat să dețină anumite drepturi în zonă, chiar dacă părți din averea ei au ajuns în mâinile altor nobili ai locului³³. La fel ca și celelalte două localități discutate anterior cel mai probabil că și această așezare a ajuns în stăpânirea orașului Timișoara la începutul secolului al XVI-lea.

A patra localitate a domeniului orașului Timișoara a fost *Berlő*, de asemenea dispărută, amintită încă din 1356³⁴. Se situa la nord-est de oraș având hotar comun cu *Kys Gyarmath* și *Cyra*. Despre această localitate informațiile documentare sunt minime. Pe parcursul secolului al XV-lea sunt amintiți mai mulți oameni de mărturie originari din acest sat³⁵. La începutul secolului următor, în 1518, mici familii nobiliare originare din satele limitrofe Timișoarei – *Nemethi* și *Ghiroda* – erau puse în posesia mai multor părți de sate din comitatul Timiș printre care și *Berlő*³⁶. Ca o ipoteză desigur, este posibil ca celelalte părți din sat, care nu au făcut obiectul stăpânirii nobiliare, să fi fost deja în stăpânirea orașului.

Despre următoarea pertinentță a domeniului urban și anume *Nemethi* avem cele mai bogate mențiuni documentare. De la bun început trebuie spus că există în comitatul Timiș două localități ce poartă acest nume. Una este Beregsăul Mic, aflat la vest de Timișoara, iar cealaltă dispărută, și-a conservat numele până în secolul al XIX-lea prin intermediul unui loc situat între Timișoara și Ghiroda. Întrucât în evul mediu, ambele apar cu aceeași denumire, este dificil de făcut o distincție clară. Cert este că la 1539, documentul face referire la localitatea dispărută din sud-estul orașului, după cum se va vedea din cele ce urmează. Prima mențiune documentară a satului

³² Dl. 38442.

³³ În 1525 *Kys Gyarmat* se pare că nu mai era în stăpânirea familiei căci particula nobiliară folosită acum este aceea de *Giarmata Mare*: *Nicolaus Waydaffy de Nagy Gyarmath* – Dl. 26685. Uzanța acestei denumiri se modifică însă destul de des, cel mai frecvent fiind folosită formula simplă „de Gyarmat”- *Giarmata* de astăzi. Astfel o face în 1520 *Johanne Waydaffy de Gyarmath*- *Bárány Á.*, *op. cit.* p. 39 și în 1539 *Nicolao Waydaffy de Gyarmath* care este unul dintre nobilii participanți la hotărnicia dintre posesiunea *Nemethi* și Timișoara – *MTAK, Kézirattár, Pesty Frigyes gyűjtemény, Anexa II.*

³⁴ *Milleker B.*, *op. cit.*, p. 162.

³⁵ Spre exemplu în 1425 sau 1428 – *Temes*, p. 589, 620.

³⁶ Dl. 47262.

Nemethi, probabil Beregsăul Mic, este din 1317³⁷. Pentru secolul al XV-lea avem diverse mențiuni asupra unor oameni de mărturie din *Nemethi* fără să știm dacă sunt din localitatea dispărută sau din Beregsăul Mic³⁸. În 1463 Ștefan, Mihail și George de Mâtnic primesc de la regele Matia moșia regală *Nemthy* din comitatul Timiș, *ad aliquod castrum nostrum non pertinent*³⁹, fapt ce presupune că o parte a sa era încă sub stăpânirea unei cetăți, nenominalizate în act, care datorită vecinătății trebuie să fi fost Timișoara. Știm că Beregsăul Mic, care apare uneori cu acest nume în documente – *Kis Berekszo*, se afla la 1462 în stăpânirea familiei Hagymas de Beregsău⁴⁰, ceea ce poate duce spre concluzia că nobilii români, menționați anterior, s-au înstăpânit asupra satului dispărut din sud-estul orașului Timișoara. Greu de precizat când a intrat această posesiune sau o parte a ei în domeniul orășenesc⁴¹. În cazul acestui sat, beneficiem de șansa păstrării documentului de hotărnicie cu orașul Timișoara, datat 4 iunie 1539⁴². Printre cei prezenți la hotărnicie apar personaje din localități apropiate, practic din imediata vecinătate: Ghiroda, *Deegh* sau *Kaka*. Cu excepția satului *Faluhel* toate celelalte așezări se aflau la est de oraș. În mod paradoxal, marea majoritate a numelor celor prezenți

³⁷ Milleker B., *op. cit.*, p. 215.

³⁸ În acest sens - Dl. 9117: Ludovic de *Nemethi* (1444), Dl. 15872: *Petrus Zeremy de Nemethy, Lodovicus de Nemethy* (1463).

³⁹ Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene, (1440-1653)*, Timișoara, 1981, p. 43.

⁴⁰ Dl. 30319: *...dominium possessionum Nicolai filii Ladislai dicti Haghmas de Berekzo, Zenthycab, Berekzo predictae Kysberekzo...; ...prescriptarum possessionum Berekzo, Zenthycab, Kysberekzo....* Se pare că satul de la vest de Timișoara s-a aflat pe parcursul secolelor XV-XVI în stăpânirea unor familii nobiliare maghiare. Aproape sigur că *nova donatio* pentru nobilul Valentin Boyka (1520) prin care îi sunt confirmate și drepturile din *Nemethi* face referire la Beregsăul Mic - Bărány Á., *op. cit.* p. 37-40. În 1561 prin moartea fără urmași a lui Francisc Kis de Waya părți din sat au fost donate de Ferdinand de Habsburg unor nobili credincioși - MOL, A 57, *Librii regii*, vol. I, p. 699; doi ani mai târziu ajungea sub forma de *nova donatio*, în mâinile lui Nicolae și Gabriel Dóczy - MOL, A 57, *Librii regii*, vol. III, p. 805-806. Familiei Dóczy i-a fost confirmat satul încă din 1515 de către regele Vladislav II – Dl. 72162.

⁴¹ Pe parcursul secolului al XV-lea *Nemethi* apare menționat de mai multe ori în documente, fără să știm exact la care dintre cele două sate din comitatul Timiș se referă actele respective. Astfel de date avem în 1494 (Dl. 72065), 1497 (Dl. 88823), 1507 (Dl. 72110), 1510 (Dl. 72130), 1511 (Dl. 72142) sau 1514 (Dl. 60029). Cele mai multe par a privi totuși Beregsăul Mic.

⁴² Anexa II.

ca martori au rezonanță slavă, ceea ce arată că populația sârbească a reușit să se stabilească inclusiv în localitățile limitrofe marelui centru bănățean. Indicațiile geografice menționate în document ca hotare între Timișoara și *Nemethi*, cu foarte puține excepții sunt aproape imposibil de localizat datorită transformărilor suferite de peisajul bănățean în secolul al XVIII-lea. În secolul al XVI-lea în proximitatea centrului urban era o imensă mlaștină alimentată de diverse brațe ale Timișului sau Begăi. Hotarul dintre cele două localități era dat înspre sud de un curs de apă numit pe limba poporului *Fook*, care ieșea din Timișul mare. Fără îndoială avem de-a face cu o confuzie a scribului, fiind vorba de fapt de Bega (*Kis Themes*), pentru că râul Timiș se află mult mai la sud. Înspre nord și est vecinătățile sunt date de o baltă numită Tăul Rotund (*Kerektó*), de râul *Rohoncza* numit și *Pehel*, cel mai probabil Behela de astăzi și de drumurile ce merg de la Timișoara la Recaș și la *Ewke*, ceea ce indică fără dubiu că *Nemethi* din document nu e identică cu Beregsăul Mic. Delimitările geografice din document fac parte în prezent din zona periferică estică și sud – estică a orașului modern Timișoara, fiind deosebit de dificil de localizat pe teren. Se poate ușor observa că hotarele celor două localități sunt în general fixate în funcție de formele de relief naturale – ape (curgătoare sau stătătoare) sau antropice – drumurile. Se confirmă astfel faptul că în epoca medievală orașul se afla într-o zonă traversată de numeroase cursuri de apă și predispusă înmlăștinirilor.

Ultimele sate ale domeniului Timișoarei au fost Ghiroda și *Csoka*. Situat la est de Timișoara, Ghiroda este singurul dintre cele 7 sate ale domeniului urban care a supraviețuit până în zilele noastre. Numele localității, pomenite încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea, se leagă de Sf. Gheorghe⁴³, posibil de existența unui locaș închinat acestui sfânt. Un document din 1428 amintește că hotarul Giarmatei se învecina spre vest cu acela al posesiunii *Naggijrijwg*, Ghiroda de astăzi⁴⁴. La sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor așezarea, sau o parte a ei, era în mâna unor mici nobili ai locului. În 1507 este pomenit un *Thome, filii condam Nicolaii Simonphy de Gyred* aflat în proces cu nobilii din familia Petheö de *Gerse*⁴⁵, pentru ca la 1511 să fie amintit un alt nobil de acolo, Ioan *Gywrewdy*⁴⁶. Și în acest caz putem urmări prezența unor elite

⁴³ Milleker B., *op. cit.*, p. 188-189.

⁴⁴ *Temes*, p. 621.

⁴⁵ DI. 104720.

⁴⁶ Milleker B., *op. cit.*, p. 189. Acest Ioan este menționat și anterior în 1505 – DI. 38442.

nobiliare în localitate până la începutul secolului al XVI-lea, probabil aceasta fiind perioada în care satul a intrat în componența domeniului orașenesc⁴⁷.

Cea din urmă așezare menționată în documentul din 1539 a fost *Csoka*, posesiune situată la nord-vest de Timișoara, al cărei nume s-a perpetuat prin intermediul pădurii Cioca. Localitatea apare în documentele vremii destul de puțin, prima mențiune fiind din 1333-1335 cu ocazia colectării impozitelor datorate Sf. Scaun de către parohia catolică de acolo⁴⁸. Într-o hotărnicie de la sfârșitul secolului al XV-lea, mai exact din anul 1494, este menționat un anume *Ladislaus Chocaj de eadem Kenez, vicinus*⁴⁹ prezent ca martor. Numele indică o legătură cu localitatea *Csoka*, fără să știm exact relația dintre acest nobil și sat pentru că particula sa nobiliară este de *Kenez* (Satchinez, jud. Timiș). *Csoka* este cea de-a doua localitate unde domeniul cetății Timișoara se întretaie cu al orașului. Știm că în 1552 făcea parte din domeniul cetății, deși cu 13 ani mai devreme e numărată printre pertinențele orașenești. Desigur că în 1539 orașul Timișoara nu deținea decât o parte a posesiunii, cealaltă fiind în componența domeniul cetății, amintită ca atare în 1552.

Datele prezentate mai sus pot conduce spre o serie de concluzii. Mai întâi că domeniul orașului Timișoara este unul de mici dimensiuni, fiind vorba despre șapte posesiuni sau mai exact părți de posesiuni. În ceea ce privește distribuția lor în teritoriu observăm că încadrează orașul ca un cordon situându-se în imediata sa vecinătate și delimitându-i fruntariile. Practic limitele domeniului orașenesc din secolul al XVI-lea se suprapun aglomerării urbane contemporane a Timișoarei. Dimpotrivă domeniul cetății este răspândit sub forma unor enclave în comitatele Cenad și Timiș, și, cu foarte puține excepții, la distanță destul de mare de centru. Am putea considera pertinențele orașului ca fiind unele interioare, iar pe cele ale castrului exterioare. În ceea ce privește formarea sa, cel mai probabil s-a realizat prin metodele obișnuite: cumpărare, donații regale ori preluarea unor părți din posesiunile cetății (*Maysa*, *Csoka* și

⁴⁷ La o dată neprecizată parte a așezării a ajuns în stăpânirea lui Bernard Zalay. Prin moartea fără urmași a acestuia, Maximilian de Habsburg dona în 1562 cele trei foste sate ale sale din comitatul Timiș, printre care și Ghiroda, lui Ioan *Zasskowi jurato notario*, Dumitru Fekete și Marcu *Zowyth militibus Gyulensis* - MOL, A 57, *Librii Regii*, vol. III, p. 737. Actul reprezenta până la urmă o ficțiune juridică, fiind greu de crezut că cei donați s-au putut înstăpâni în posesiunile lor aflate în acea perioadă în sfera de dominație otomană.

⁴⁸ Milleker B., *op. cit.*, p. 174.

⁴⁹ Dl. 20196.

poate *Nemethi*), deși, din păcate, în acest moment nu avem date documentare care să confirme toate aceste aspecte, ci doar analogia cu cazurile similare din spațiile învecinate⁵⁰. Mult mai dificilă se dovedește propunerea unui reper temporal pentru formarea acestor pertinente⁵¹. După cum s-a văzut, până spre finalul secolului al XV-lea și începutul celui următor, mai toate satele amintite la 1539 ca parte a stăpânirilor orășenești, se aflau în posesia unor familii nobiliare. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, în condițiile în care cetatea nu mai este factorul determinant în zonă, după multiplele pierderi din patrimoniul domenal, avem de-a face cu o dezvoltare tot mai accentuată a orașului Timișoara care a polarizat viața politică, administrativă și economică a teritoriului de sud a regatului medieval ungar. În 1474 un document consemna pentru prima dată sintagma *civitas Themesiensis*, pentru ca în 1492 să fie pomenite *civitas Themesiensis et castrum in eadem habitum*⁵², semn că orașul dobândise o oarecare preeminență în raport cu cetatea. În condițiile accelerării dezvoltării urbane a apărut și necesitatea constituirii unui domeniu adecvat, fapt consumat după toate probabilitățile, pe la începutul secolului al XVI-lea. Cucerirea Banatului de către turci în anul 1552 a întrerupt acest tip de dezvoltare a orașului de pe Bega, care presupunea și o extindere a posesiunilor din arealul periurban, situație similară cu a celorlalte orașe din viitorul Principat al Transilvaniei.

⁵⁰ Domeniul Clujului sau al Brașovului s-au format în urma unor donații regale, prin cumpărări de sate sau prin preluarea fostelor pertinente ale cetăților regale din zonă. Toate așezările intrate în componența acestor posesiuni orășenești se aflau proximitatea acelor centre urbane – D. Prodan, *op.cit.*, p. 620-625; 689-692.

⁵¹ La o hotărnicie din 1429 referitoare la unele sate din comitatul Cenad este amintit *alodium Jacobi Zyigig civis de Themesuar – Temes*, p. 626. Faptul că în prima jumătate a secolului al XV-lea unii cetățeni orașului dețin moșii în vecinătatea teritoriilor aflate în posesia cetății, poate indica faptul că în acea perioadă orașul nu a deținut un domeniu distinct, singurul existent, cu care relaționau cetățenii, fiind al castrului.

⁵² Szentkláray Jenő, *Temesvár története* în Borovszky Samu (ed.) *Temesvármegye és Temesvár*, Budapesta, f.a., p. 27.

ANEXE

I

25 aprilie 1539, Buda

Original: MOL, Gyulafehérvári káptalan országos levéltára, F 3, Centuria N, nr. 53, hârtie, pe verso pecetea regală aplicată în ceară roșie.

Regele Ioan Zapolya, la cererea timișorenilor, poruncește să fie retrasate hotarele mai multor posesiuni și părți de posesiuni aparținând orașului, hotărnicie ce urma a fi realizată în prezența juzilor nobiliari ai comitatului Timiș.

Ioannes, Dei gratia Rex Hungariae, Croatiae, etc. Fidelibus nostris capitulo ecclesiae Orodensis, salutem et gratiam. Exponitur nobis in personis fidelium nostrorum prudentum et circumsectorum hospitem et incolarum civitatis nostrae Temesvariensis quomodo possessiones portionesque possessionariae ipsorum exponentis in possessionibus Maÿsa¹, Cÿra², Kÿs Gyarmat³, Berleu⁴, Nemethÿ⁵, Gyured⁶ et Csoka⁷ vocatis, in ipso comitatu Themesiensi omnino existentes habitae et adiacente, legitima reambulatione et metarum erectione plurimum indigerent et essent necessariae. Super quo fidelitate vestrae harum serie firmiter percipiemus, commitimus et mandamus; quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fide dignum. Quo praesente nobiles Alexius Babos de Kenez, aut Ladislaus Doczÿ de Zadorlaka, vel Augustinus de Keche iudlium dicti comitatus Themesiensis, alÿs absentibus homo noster, per nos ad id specialiter transmissus ad facies praescriptarum possessionum, consequenterque portionum possessionaris eorundem exponentium in ipsis possessionibus habitarum, vicinis et commetaneis earundem universis, in ibi legitime convocatis et praesentibus accedendo, reambulet easdem possessiones, portionesque possessionaris antefatorum exponentium in praedictis possessioni adiacentis per suas veras et antiquas metas, novas juxta vetres in locis necessariis erigendis reambulatamque et ab aliorum possessionibus metaliter distimetas et separatas, relinquat annotatis exponentibus, easdem jure ipsis incumbentis,

possidendis si non fuerit contradictum, contradictores vero si qui fuerint evocet eosdem, contra praelibatos exponentis in Curiam nostram Regiam, nostram videlicet personalem in praesentiam, ad terminum competentem, rationem contradictionis eorundem reddituros. Et post haec hujusmodi possessionaris reambulationis et novarum metarum erectionis seriem, cum cursibus metarum in ibi erigendarum ac contradictorum et evocatorum si qui fuerint, vicinorumque et commetaneorum qui praemissae reambulationi metarum intererunt nominibus, terminoque assignato, ut fuerit expedientis dictae nostrae personali praesentiae fideliter rescribatis. Datum Budae in festo Beati Marci Evangelistae, anno Domini millesimo quingentesimo tricesimo nono.

Pe verso sub sigiliu: Fidelibus nostris Capitulo Ecclesiae Orodienis pro prudentibus et circumspectis iudice ac juratis et universis civibus et inhabitatoribus civitatis nostrae Tömösvariensis reambulatoria.

1. Așezare dispărută situată la nord de Utvin între Timișoara și Săcălaz.
2. Așezare dispărută situată la nord de Timișoara între oraș și Cerneteaz.
3. Așezare dispărută aflată în apropiere de Giarmata.
4. Așezare dispărută situată între Timișoara și Giarmata.
5. Așezare dispărută aflată în apropiere de Timișoara la sud vest de Ghiroda.
6. Comuna Ghiroda, județul Timiș.
7. Așezare dispărută situată la nord-vest de Timișoara, între oraș și Cerneteaz. Numele i-a fost păstrat de către pădurea Cioca.

II

4 iunie 1539

Originalul pe hârtie se păstra în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Arhiva capitlului de Alba Iulia (Gyulafehérvári káptalan országos levéltára), Centuria N, nr. 61. În prezent numărul respectiv lipsește din această arhivă.

Copie: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Pesty Frigyes gyűjtemény, nenumerotat.

Retrasarea hotarelor oraşului Timișoara și a posesiunii Nemethy, realizată în prezența mai multor martori și vecini printre care locuitori ai oraşului, persoane nobile și juzii comitatului Timiș.

Assecuraciones utrarumque parcium testium Nobilium Nicolai Literati et Andree Nagh unacum ceteris Nobilibus, contra iudices Themesienses similiter et iudices contra eosdem.

Primus testis Rogathyth Radova de possessione Gywrwd¹ iobagio Nicolai Rahowan.

2-us testis Jowan Popovyth eiusdem de eadem.

3-us Nicola Lepssyn de possessione Deegh² iobagio Radowicza Wrachalyth.

4-us Wchyth Sayn de possessione Kaka³ iobagio R. Ladislai Zebeny.

5-us Gyura Blasewyth de Themeswar.

6-us Michael Philipphowith de eadem.

7-us Ioannes Ictary de Falwhel⁴ iobagio episcopi Chanadiensis iurati deposita eorum fide insimul fassi sunt.

Primo quod a parte meridionali quedam meatus aque wlgo Fook que exiit de Nagh Themes veniendo ad Ispotalfo(...)⁵ ibidem distinguendo Alsovan vocata, medietas illius Fook ad Themeswar, alia ad Nemethi⁶ pertinens, inde eundo ad plagam septemtrionalem penes illam Alsovan duas metas terreas reformavimus, a parte Nemethy aliam ad Themeswar, item deinde pertranseunte ad eandem plagam penes stagnum Kerektho, duas terreas invenientes reformavimus metas, una ad Themeswar, alia ad Nemethy, inde iterum eundo ad eandem plagam penes fluvium Rohoncza inter Pehel dictum, unam veterem metam innovando, deinde penes dictum Pehel eundo usque locum ubi Pehel ad orientem convertitur, ex utraque parte cuiusdam vie, que de Themeswar ad Rekas tendit, duas metas terreas renovavimus, Pehel autem dictum medium ad Themeswar medium ad Nemethy pertinens, inde euntes quasi ad partem orientalem declinando penes viam veterem de Themeswar ad Ewke⁷ euntem, quasi ad longitudinem duorum iugerum eundo, iterum duas metas terreas renovavimus, unam ad Themeswar aliam ad Nemethy pertinentem.

Verso: Reambulacio metarum Themesiensium et possessionis Nemethÿ, facta est feria quarta in vigilia festi Corporis Christi, anno Domini millesimo quingentesimo tricesimo nono, homo regius Nobilis Alexius Babos, hominibus commetaneis ad hoc specialiter rogatis et convocatis, Nobilibus Nicolao Waydaffÿ de Gyarmath, Ladislao Posgaÿ de Horogzeg et iudicibus nobilium Augustino Kecheÿ⁸ et Valentino Farkas de eadem Kecheÿ⁸.

1. Comuna Ghiroda, județul Timiș.
2. Așezare dispărută situată între Ghiroda, Moșnița și Bucovăț.
3. Așezare dispărută situată între Timișoara și Giarmata.
4. Așezare dispărută aflată în apropiere de Săcălaz.
5. Documentul original deteriorat. Probabil *Ispotalfook*.
6. În Evul Mediu existau mai multe așezări din comitatul Timiș care purtau acest nume. Documentul face referire la localitatea Nemethi situată la est de Timișoara în apropiere de Ghiroda și nu la Beregsăul Mic aflat la vest de oraș.
7. Așezare dispărută situată la est de Giarmata.
8. Nota lui Pesty: în original Recheÿ.

BOUNDARIES AND URBAN AREA OF TIMIȘOARA IN 1539

Abstract

Two documents from 1539 reveal less known facts about the history of Banat: the urban area and boundaries of Timișoara. Initially there is one area, of the *fortress* from Bega, known in documents from the early XIII century. Urban development from the fifteenth century generates the need for the establishment of an urban relevant in the immediate neighbor of the city. Quite small, consisting of seven villages that flanked on all sides the city, the rural area of Timișoara most probably was formed in the early sixteenth century by the usual means of the time: buying and royal gifts. It has been kept a single document that captures the medieval city center neighborhoods in the east, to the possession *Nemethi*, boundaries hard to identify today because of contemporary metropolitan development. Although singular at the moment, these two documents published in the Annex, allow a better understanding of urban life and urbanity - rural report from medieval Banat.